UR JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
NR 1(30)/2024 ISSN 2543-8379
ARTYKUŁY DOI: 10.15584/johass.2024.1.5

Mateusz Kubicki[1]

Przedsiębiorstwo „Centrala Rybna" w latach 1945–1989. Przyczynek do badań

Streszczenie

Odzyskanie przez Polskę po zakończeniu II wojny światowej swobodnego dostępu do Morza Bałtyckiego dawało możliwości eksploatacji łowisk na tym akwenie. W tym celu od 1945 r. komunistyczne władze dynamicznie rozwijały rybołówstwo, przetwórstwo oraz dystrybucję ryb i przetworów rybnych. Jednym z elementów tego systemu były struktury wielozadaniowego, monopolistycznego przedsiębiorstwa „Centrala Rybna" omówione na łamach niniejszego artykułu w formie przyczynku do badań. Tekst składa się z dwóch części. W pierwszej traktuje o historii powołania i zmianach strukturalnych „Centrali". Obok prezentacji struktury scharakteryzowano zakres terytorialny działalności przedsiębiorstwa, co uwidoczniło się zwłaszcza po reformie terytorialnej z 1975 r. Omówiono też inwestycje, których głównym celem było rozszerzenie działalności podmiotu lub wymiana zdekompletowanego majątku trwałego. Pierwszą część zamyka opis procesu prywatyzacji przedsiębiorstwa. Druga partia tekstu podejmuje zagadnienia związane z rzeczywistą efektywnością. Ukazuje wielkość produkcji na tle całości dostaw rynkowych, wpływ „Centrali" na wzrost spożycia ryb i organizmów morskich, asortyment poszczególnych wyrobów ze szczególnym uwzględnieniem najbardziej zaawansowanej technologicznie produkcji konserw rybnych.

Słowa kluczowe: gospodarka rybna PRL, rybołówstwo bałtyckie, „Centrala Rybna", dystrybucja ryb

Wprowadzenie

Rozwijana po 1945 r. polska gospodarka rybna składała się z podmiotów, które tworzyły integralną całość. Pierwszym jej elementem były przedsiębiorstwa połowów dalekomorskich i usług rybackich (dalej:

[1] Dr Mateusz Kubicki, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Gdańsku, al. Grunwaldzka 216, 80-266 Gdańsk, e-mail: mateusz.kubicki@ipn.gov.pl, nr ORCiD: 0000-0003-3505-0473.

PPDiUR)[2]. Ich głównym zadaniem była eksploatacja łowisk znajdujących się poza akwenem Morza Bałtyckiego oraz przetwarzanie części z pozyskanego w ten sposób surowca. Drugim filarem branży były przedsiębiorstwa połowów i usług rybackich (dalej: PPiUR), które w liczbie pięciu rozmieszczono w portach polskiego wybrzeża[3]. Ich głównym zadaniem była eksploatacja łowisk bałtyckich i przetwarzanie części ze złowionych tam ryb. W branży połowowo-przetwórczej działały też spółdzielnie zrzeszone w Krajowym Związku Spółdzielni Rybackich, jednak osiągane przez nie wyniki były zawsze o wiele słabsze od tych uzyskiwanych przez państwowe kombinaty (Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 48)[4]. Połowy na Morzu Bałtyckim wykonywały też jednostki należące do rybaków indywidualnych, jednak wyłączność na skupowanie pozyskanego przez nich surowca miały przedsiębiorstwa państwowe i spółdzielnie[5]. Podmiotami prowadzącymi działalność przetwórczą surowca złowionego przez przedsiębiorstwa dalekomorskie i te operujące na Morzu Bałtyckim były zakłady rybne (dalej: ZR)[6] oraz struktury przedsiębiorstwa „Centrala Rybna" (dalej: CR) (Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 107).

W ramach szeroko rozumianej gospodarki PRL struktury „Centrali Rybnej" miały kilka głównych zdań. Pierwszym z nich był skup ryb morskich od przedsiębiorstw państwowych. W przypadku ryb słodko-

[2] Do 1958 r. powołano łącznie trzy takie podmioty. Były to: PPDiUR „Dalmor" w Gdyni, „Gryf" w Szczecinie i „Odra" w Świnoujściu.

[3] Do 1959 r. powołano łącznie sześć tego typu przedsiębiorstw. Od 1961 r. na polskim wybrzeżu Morza Bałtyckiego funkcjonowało ich pięć: PPiUR „Koga" w Helu, „Szkuner" we Władysławowie, „Korab" w Ustce, „Kuter" w Darłowie i „Barka" w Kołobrzegu. W 1961 r. rozpoczęto proces likwidacji PPiUR „Arka" w Gdyni.

[4] Gospodarkę rybną PRL po 1945 r. tworzyła zmienna liczba spółdzielni rybackich. Według stanu z 1989 r. w tej gałęzi funkcjonowało 12 podmiotów. Obok połowów część z nich prowadziła również działalność przetwórczą.

[5] Rybacy indywidualni w gospodarce rybnej PRL zostali mocno zmarginalizowani. Ze względu na nieprzychylne podejście władz do własności prywatnej nie mogli nabywać nowych jednostek połowowych. Mieli jednak możliwość nabywania kutrów uznanych prze PPiUR-y i spółdzielnie za wysłużone lub zdekompletowane. Obowiązek ścisłej kooperacji z kombinatami i spółdzielniami służył do pełnej kontroli przepływu uzyskanego surowca.

[6] Według stanu na 1989 r. gospodarkę rybną tworzyły cztery zakłady rybne: Gdynia, Gdańsk, Giżycko i Chojnice. Prowadziły one wysoce zaawansowaną działalność produkcyjną, a dystrybucja ich wyrobów odbywała się w niezwykle ograniczony sposób poprzez nieliczne sklepy firmowe. Większość wytworzonych wyrobów dystrybuowano przy wykorzystaniu sieci „Centrali Rybnej" lub innych państwowych placówek handlowych (np. Centrali Rolniczych Spółdzielni, Miejskiego Handlu Detalicznego czy Związku Spółdzielni Spożywczych).

wodnych struktury CR nabywały je od PGR-ów, spółdzielni, Polskiego Związku Wędkarskiego i producentów indywidualnych (APS 497/75 Perspektywiczny plan… 1958: 19). Drugim natomiast była dystrybucja ryb świeżych, mrożonych, wędzonych oraz wyrobów gotowych (konserwy, marynaty, wyroby garmażeryjne itp.) wyprodukowanych przez inne podmioty tworzące gospodarkę rybną. Proces ten nazywano „kierunkowaniem masy rybnej" (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 7). Kolejnym celem struktur CR, jak to określano w ówczesnej dokumentacji, była „produkcja pomocnicza" (APS 497/75 Perspektywiczny plan… 1958: 4)[7]. Polegała ona na wprowadzaniu na rynek wyrobów (głównie ryb wędzonych, marynat, garmażu, konserw i produktów ubocznych) (APS 497/228 Część opisowa do 5-letniego… 1959–1960: 2–4). Do realizacji tych celów stworzono spójną strukturę o charakterze produkcyjno-spedycyjno-handlowym. Celem niniejszego artykułu jest prezentacja struktur i charakteru działalności niezwykle rozbudowanego, posiadającego monopol na ściśle kontrolowanym rynku przedsiębiorstwa, jakim była „Centrala Rybna"[8].

Historia i zmiany strukturalne w „Centrali Rybnej"

Historia „Centrali Rybnej" zaczyna się wkrótce po zakończeniu II wojny światowej. Wówczas Polska odzyskała szeroki dostęp do Morza Bałtyckiego, co nie pozostało bez wpływu na rozwój rybołówstwa. Jego stopniowa reaktywacja pozwoliła na oferowanie złowionych ryb szerokim rzeszom konsumentów. Na drodze do skutecznej realizacji tego celu stanął jednak brak odpowiedniej infrastruktury (istniejąca ucierpiała w wyniku działań wojennych) oraz sieci dystrybucji ryb i przetworów rybnych. Efektem tego był spadek cen ryb na wybrzeżu, gdzie występowała nadprodukcja, i jednocześnie ich niedobór wewnątrz kraju (Misztal 1978: 123–124). Aby temu przeciwdziałać, w czerwcu 1945 r. powołano Centralę Obrotu i Przetwórstwa Rybnego wraz z oddziałami, którą należy uznawać za prekursorkę późniejszych struktur „Centrali Rybnej". Przedsiębiorstwo to istniało tylko przez kilka miesięcy i następnie zostało zlikwidowane (APS 497/456 Organizacja gospodarki rybnej…

[7] Zgodnie z nomenklaturą przyjętą w Zjednoczeniu Gospodarki Rybnej (dalej: ZGR) „przetwórstwo pomocnicze" zawierało w sobie elementy przetwórstwa właściwego (produkcja konserw, ryb wędzonych, marynat, mączek rybnych i tranów). To ostatnie było wykonywane jednak wyłącznie w ZR, PPiUR i PPDiUR, stąd dla CR użyto przymiotnika „pomocnicze", co miało stanowić jego wyróżnienie.

[8] Dotychczas temat poza wąskimi branżowymi opracowaniami o charakterze przyczynkarskim nie doczekał się pełnego opracowania.

1980: 2). W jego miejsce 15 października 1946 r. powołano spółkę „Centrala Rybna Sp. z o.o.", która przejęła istniejące oddziały COiPR. Nowe filie natomiast zaczęto tworzyć wyłącznie w większych miastach, w których wcześniej nie istniały. Zgodnie z przyjętą wówczas praktyką była to inicjatywa publiczno-prywatna (Bykowski, Ganowiak, Krępa 1986: 1; Strąk 1996: 132, 137; Tucholska 2022: 194–199; Misztal 1978: 210)[9]. Obok organizacji skupu, transportu i zbytu ryb struktury CR otrzymały też inne zadanie. Polegało ono na obsłudze nowo powstałych spółdzielni rybackich, które borykały się z brakiem możliwości zbycia złowionych ryb (Borowski, Bykowski, Dutkiewicz 1989: 15, 19)[10].

Podstawą zmiany formuły własności przedsiębiorstwa było zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z 30 czerwca 1948 r. Spowodowało ono znacjonalizowanie i przekształcenie podmiotu w „Centralę Rybną – Centralę Spółdzielczo-Państwową". Cały czas rozwijano jej struktury. Według stanu na 1949 r. działały główne oddziały w: Bydgoszczy, Katowicach, Gdyni, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Szczecinie, Warszawie i Wrocławiu. Przedsiębiorstwo dysponowało 72 punktami skupu i odbioru ryb[11], 30 punktami hurtowego zaopatrzenia, 302 punktami detalicznej sprzedaży ryb, 11 barami-probierniami oraz 10 smażalniami ryb (APS 497/82 Studium rozwoju obrotu… 1959: 68–69)[12]. Znacznie rozwinięto też posiadany tabor kolejowy (około 300 wagonów) i samochodowy. W tym samym roku wskutek odgórnej decyzji władz majątek CR zasiliło 100 samochodów

[9] Podobna sytuacja dotyczyła założonych w Gdyni przedsiębiorstw „Dalmoru" (połowy dalekomorskie) i „Arki" (połowy bałtyckie). Pierwsze z nich powołano 25 III 1946 r., drugie natomiast 25 VI 1946 r. Według Witolda Grzegorza Strąka utworzenie „Dalmoru" nastąpiło 29 I 1946 r., a „Arki" 25 VII 1946 r. Na początku podmioty te były inicjatywami prywatno-spółdzielczymi. Później zostały znacjonalizowane.

[10] Ze względu na brak przedsiębiorstw o wyłącznie państwowym kapitale skierowanie struktur CR do obsługi rybaków indywidualnych, spółek i spółdzielni było naturalnym posunięciem mającym poprawić kontrolę przepływu surowca i dystrybucji ryb. Taką tendencję potwierdzają ówczesne statystyki rybołówstwa.

[11] Powołanie i rozbudowę struktur CR motywowano następująco: „Ogólna ilość punktów skupu i odbioru ryby wynosiła w 1949 r. – 72 punkty o jednorazowej zdolności magazynowania 1900 ton ryby. Połączenie w ten sposób wszystkich czynności handlowych (odbiór, za- i wyładunek ryby, odgławianie i patroszenie na lądzie, ekspedycja i fracht, przepakowywanie ryb z kantiesów) w jednej jednostce organizacyjnej stwarzało warunki do sprawnego kierowania ryby na cele zaopatrzenia rynku, przemysłu, rezerw i eksportu, mimo że zaplecze techniczne w portach rybackich było nader prymitywne (niski potencjał mrożenia i składowania, brak hal manipulacyjnych, prymitywne urządzenia wyładunkowe i do transportu wewnętrznego)".

[12] Ciekawą rolę przypisano barom-probierniom i smażalniom ryb: „Zadaniem sieci żywienia zbiorowego było popularyzowanie i propaganda spożycia ryb w kraju".

ciężarowych marki „Steyr" oraz 10 samochodów chłodni (APS 497/82 Studium rozwoju obrotu… 1959: 70)[13].

Głównym zadaniem, jakie otrzymały struktury CR, było skierowanie nieprzetworzonych ryb wyładowywanych w polskich portach do handlu detalicznego (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 7). Wraz z upływem czasu stopniowo je jednak rozszerzano o: „organizowanie zaopatrzenia w surowiec rybny dla przetwórstwa rybnego, spółdzielczego i prywatnego; organizowanie długookresowych rezerw ryb na potrzeby obrotu i przetwórstwa oraz koordynację i kierowanie działalności przedsiębiorstw w dziedzinie importu i eksportu" (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 12). Ostatni z obszarów został później przekazany w gestię Biura Handlu Zagranicznego „Rybex". Obok struktur terenowych „Centrali" podlegały częściowo również Zakłady Rybne w Chorzowie oraz w Gnieźnie[14], Gorzowie Wielkopolskim, Krakowie, Przemyślu i Wrocławiu (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 129–130)[15]. Ich produkcja koncentrowała się głównie na wytwarzaniu ryb wędzonych i marynat (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 20)[16]. Docelowo miały one zostać wchłonięte przez struktury „Centrali" lub zlikwidowane jako przestarzałe i nieekonomiczne (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 81). Na czele przedsiębiorstwa CR stał dyrektor, którego w podejmowaniu decyzji wspierała Rada Handlowa (jako organ wyłącznie doradczy). Składała się ona z przedstawicieli przedsiębiorstw przetwórstwa rybnego i rybołówstwa morskiego.

Z punktu widzenia funkcjonowania „Centrali", zwłaszcza w pierwszych latach jej istnienia, bardzo istotny był postulat wykorzystania w jak najlepszy sposób jej możliwości produkcyjnych. Stąd postawiono na uruchomienie niemal przy każdej hurtowni wydziałów odpowiedzialnych za „produkcję pomocniczą", głównie wyrobów krótkotrwałych – ryb wędzonych, solonych, smażonych, marynat i garmażu. Podjęto też próby zagospodarowania ryb słodkowodnych[17]. W efekcie oferta „Cen-

[13] Poczynione nakłady były nadal zbyt małe względem potrzeb przedsiębiorstwa.

[14] Zakłady Rybne w Gnieźnie w 1959 r. przekazano w ręce Zjednoczenia Zakłady Rybne.

[15] O słabym stanie technicznym i niedoinwestowaniu mówią wprost zachowane dokumenty. W ZR we Wrocławiu brakowało sieci wodno-kanalizacyjnej. W Gnieźnie nie było ani kanalizacji, ani odpowiedniego umaszynowienia. Do 1965 r. miało nastąpić wygaszenie zakładów w Gorzowie Wlkp., Przemyślu i Chorzowie. Tutaj również brakowało maszyn, a same pomieszczenia wymagały generalnego remontu.

[16] Łączne zdolności produkcyjne obu asortymentów w 1959 r. zostały określone na 11 100 t ryb wędzonych i 4300 t marynat.

[17] Dotyczyło to zwłaszcza regionów, gdzie wprowadzono ich intensywną hodowlę.

trali" została wkrótce rozszerzona o asortyment wytwarzany z tych gatunków (APS 497/82 Studium rozwoju obrotu… 1959: 70)[18]. Od 1949 r. rozpoczęto stopniowe modyfikacje w strukturze przedsiębiorstwa, których głównym zadaniem było podniesienie możliwości produkcyjnych. Stąd w 1950 r. doszło do zmiany nazwy na „Centrala Rybna Przedsiębiorstwo Państwowe Wyodrębnione" i organu prowadzącego, jakim stało się Ministerstwo Handlu Wewnętrznego. W ten sposób próbowano niwelować dysproporcje między niezwykle szybko rozwijającym się rybołówstwem, głównie połowami, a pozostałymi gałęziami branży rybnej (APS 497/82 Studium rozwoju obrotu… 1959: 71; APS 497/439 Organizacja gospodarki rybnej… 1980: 4)[19].

W latach 1951–1955 doszło do kilku zmian w nazewnictwie przedsiębiorstwa. Modyfikowano również strukturę wewnętrzną. Przykład to powołany w 1951 r. Centralny Zarząd Rybołówstwa Morskiego, któremu powierzono sprawy związane ze zbytem surowca[20]. Wówczas funkcjonowały więc niejako dwa odrębne przedsiębiorstwa (CR i CZRM), których kompetencje w części się pokrywały. Zmieniał się również organ prowadzący, którym ostatecznie w 1955 r. zostało Ministerstwo Żeglugi (APS 497/82 Studium rozwoju obrotu… 1959: 71–73).

Zwiększający się wolumen połowów miał wpływ na spadek wydolności systemu dystrybucji ryb i przetworów rybnych. W efekcie najpierw przy CR Gdynia w 1957 r. powołano Centralny Ośrodek Dyspozycji Zbytu (APS 497/210 Organizacja jednostek podległych… 1957: 1–11; APS 497/538 Statuty i struktury… 1960: 60)[21], który od 1958 r. był samodzielną jednostką ściśle kooperującą ze strukturami „Centrali"[22]. Rok później po raz kolejny doszło do zmiany jej nazwy na „Zjednoczenie Centrala Rybna", co było pokłosiem wydarzeń z października 1956 r. Od 1 kwietnia 1960 r. po likwidacji Zjednoczenia i zmianie nazwy na Przedsiębiorstwo Przemysłowo-Handlowe „Centrala Rybna" w ujęciu

[18] Początkowo chodziło o zaopatrzenie w ryby świeże, głównie karpia. Później zaczęto wytwarzać inne produkty z ryb słodkowodnych.

[19] Chodziło o flotę, która była wówczas bardzo dynamicznie rozwijana. Za tym trendem nie nadążały zakłady przetwórcze i dystrybucja surowca. Jak pokazała praktyka, stworzenie dwóch centralnych przedsiębiorstw, których zakres działalności częściowo się pokrywał, przyczyniło się do pogłębienia chaosu w zarządzaniu branżą w ujęciu całościowym.

[20] CZRM miał prowadzić zaopatrzenie handlu, przetwórstwa i gromadzić rezerwy. W tym celu z branży rybnej wydzielono część z obiektów chłodniczych. Formalnie stanowił on część struktury ówczesnego Ministerstwa Żeglugi.

[21] Od końca lat 50. XX w. eksperci wskazywali na potrzebę szybkiej likwidacji CODZ. Organizacja ta była uznawana za element hamujący rozwój gospodarki rybnej w Polsce. Prace w tej sprawie rozpoczęto po 1960 r.

[22] Wykorzystanie majątku „Centrali" odbywało się na zasadzie umów dzierżawy.

całościowym podlegała Zjednoczeniu Gospodarki Rybnej (dalej: ZGR) (APS 497/538 Statuty i struktury… 1960: 68)[23]. Wówczas każdy z oddziałów terenowych miał dyrektora naczelnego, który podlegał bezpośrednio ZGR-owi. Zmiany dotyczyły też zakładów rybnych należących do struktury „Centrali". W celu poprawienia efektywności część z nich została wchłonięta. Przykład to sprawa z 1957 r., kiedy to ZR w Przemyślu zostały przejęte przez CR Rzeszów (APS 497/210 Organizacja jednostek podległych… 1957: 11).

Koniec lat 50. XX w. pokazał jednoznacznie, że dotychczasowe inwestycje w „Centrali Rybnej" były całkowicie niewystarczające lub rozkład włożonych środków był nierównomierny. W tej ostatniej materii szczególny nacisk położono na rozwój przetwórstwa, pomijając pozostałe dziedziny działalności przedsiębiorstwa. Oznaczało to stworzenie pewnego rodzaju luki charakterystycznej dla większości podmiotów tworzących gospodarkę rybną PRL[24]. W tej sytuacji głównymi obszarami, które należało znacznie doinwestować, były transport, działalność hurtowa i handel detaliczny (APS 497/22 Plan perspektywiczny rozwoju… 1957: 9–10)[25]. Odpowiedzią na problemy był program rozwoju tych dziedzin wdrożony na początku lat 60. XX w. Zakładał on wzmocnienie floty transportowej „Centrali" poprzez zasilenie jej nowymi wagonami i samochodami chłodniczymi (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 57)[26]. W sprawach dystrybucji i handlu planowano rozbudowę sieci hurtowni regionalnych (APS 497/74 Studium rozwoju prze-

[23] W tym czasie na kilka miesięcy 1960 r. „Zjednoczenie Centrala Rybna" przekształcono w „Centralę Rybną – Centralę Handlową". W teorii miała ona sprawować nadzór nad siecią handlu hurtowego i detalicznego. Spotkało się to z dezaprobatą ZGR-u, który uważał, że jest to duplikowanie jego struktur.

[24] Sytuacja ta była szczególnie dotkliwa w okresach tzw. spiętrzeń sezonowych. Wówczas znacznie rozbudowana flota rybacka dostarczała zbyt dużo surowca. Nie nadążały za tym poszczególne wydziały produkcji lub przedsiębiorstwa produkcyjne, nieposiadające fizycznych możliwości wykonania powierzonych im zadań. Sytuację pogarszał brak odpowiednio rozbudowanego zaplecza chłodniczego w portach i w kraju. Podobnie mogło być w przypadku „Central Rybnych".

[25] W planie rozwoju rybołówstwa na lata 1956–1975 możemy przeczytać: „Dalszy rozwój przemysłu rybnego uwarunkowany jest intensywnym doinwestowaniem w dziedzinie transportu, hurtu i detalu. Już obecnie w planie 5-letnim zwrócono szczególną uwagę na wyrównania powstałych w poprzednich okresach zaniedbań, przeznaczając znaczne kwoty w planie inwestycyjnym na środki transportowe, magazyny, hurtownie i wyposażenie punktów detalicznych w urządzenia chłodnicze".

[26] Chodziło głównie o wagony chłodnie wykorzystywane do transportowania ryb z portów w głąb kraju, samochody chłodnie, samochody izotermiczne, wagony baseny do przewozu ryb świeżych oraz samochody do 3,5 t wykorzystywane w transporcie wewnętrznym.

mysłu… 1959: 55)[27] oraz sieci sklepów detalicznych (APS 497/22 Plan perspektywiczny rozwoju… 1957: 30)[28]. W założeniu pierwsze z obiektów miały zostać rozmieszczone we wszystkich miastach wojewódzkich, ze szczególnym naciskiem na miejsca, gdzie nie wytworzono dotychczas spójnej sieci dystrybucji ryb i przetworów rybnych. Tam też planowano lokalizować produkcję, co częściowo przyczyniło się do obniżenia jej jakości (APS 497/75 Perspektywiczny plan… 1958: 21–22)[29]. Mniejsze hurtownie miały natomiast powstać w miastach powiatowych. Łączyły one w sobie dwa rodzaje działalności: hurtową i detaliczną[30]. Podobnie miało być w przypadku sieci sklepów handlu detalicznego. Ich liczbę planowano znacząco zwiększyć (APS 497/74 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 53–54)[31]. Całkowity koszt inwestycji został wówczas określony na 600 mln starych złotych (APS 497/22 Plan perspektywiczny rozwoju… 1958: 30–31).

Według stanu na 1960 r. w sieci CR starano się rozszerzyć asortyment produkcji oraz rozwinąć łańcuch chłodniczy. Sukcesem okazała się też powołana sieć smażalni ryb (APS 497/22 Plan perspektywiczny rozwoju… 1958: 35)[32]. Braki w chłodnictwie starano się uzupełnić poprzez budowę kontenerów chłodniczych -18 st. C., które instalowano przy poszczególnych „Centralach". Starano się wdrażać nowe rodzaje opakowań, w tym te produkowane z tworzyw sztucznych. W tej dziedzinie przodować miała CR Szczecin (APS 497/23 Plan rozwoju rybołówstwa… 1958: 37–38). Do 1965 r. w ramach sieci „Centrali Rybnej" uruchomiono obiekty, które miały duży wpływ na poprawienie działalności przedsiębiorstwa. Były to głównie hurtownie (CR Bydgoszcz, Chorzów

[27] Wyróżnia się dwa rodzaje hurtowni: centralne – o pojemności 200–300 t i regionalne – o pojemności do 150 t.

[28] Projekt zakładał następującą rolę małych hurtowni: „stanowić będą zaplecze dla punktów detalicznych, sklepów wielobranżowych, dla drobnych zakładów przetwórstwa pomocniczego (wyroby krótkotrwałe do natychmiastowego spożycia), zakładów gastronomicznych oraz zbiorowego żywienia", a także sklepów detalicznych: „wzorcowych wyposażonych we wszystkie potrzebne urządzenia pozwalające na zbywanie pełnego asortymentu ryb i przetworów rybnych".

[29] Tak znaczna decentralizacja produkcji powodowała, że wyroby często nie spełniały wymaganych norm jakości. Pewną regulacją w tej dziedzinie były instrukcje technologiczne, jednak końcowy efekt często zależał od jakości surowca i odpowiedniego przeszkolenia załogi poszczególnych „Central".

[30] W ich przypadku istniała możliwość zaopatrywania się przez klientów hurtowych i detalicznych. Do 1975 r. planowano uruchomienie 156 takich obiektów.

[31] Do 1975 r. planowano uruchomienie 144 sklepów detalicznych.

[32] W 1959 r. CR dysponowała 3 zakładami gastronomicznymi ze 150 miejscami konsumpcyjnymi. W 1965 r. było to 13 zakładów dysponujących 510 miejscami.

[później Bytom], Kraków, Lublin, Wrocław, Zielona Góra), magazyny na śledzia (CR Gdynia, Szczecin), magazyny na ryby żywe (CR Chorzów, Szczecin) oraz przetwórnie garmażeryjne, zlokalizowane w dwóch ostatnich miejscach i w CR Kielce (APS 497/23 Plan rozwoju rybołówstwa… 1958: 15–17). Wzrosła też liczba punktów handlu detalicznego. W 1965 r. struktury CR tworzyły łącznie 554 sklepy, w tym 10 samoobsługowych (APS 497/23 Plan rozwoju rybołówstwa… 1958: 53)[33].

Zmiany struktury gospodarki rybnej miały bezpośredni wpływ na funkcjonowanie i zakres działalności „Centrali Rybnej". Według stanu na 1964 r. spod jurysdykcji CR ostatecznie wyłączono należące do niej wcześniej zakłady rybne, pozostawiając wyłącznie obiekty tworzące hurtownie, podhurtownie wraz z siecią detaliczną. Sieć przedsiębiorstw handlu rybnego tworzyły wówczas „Centrale Rybne" w: Białymstoku, Bydgoszczy, Bytomiu (do lat 70. XX w. w Katowicach), Gdyni, Krakowie, Kielcach, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Rzeszowie, Słupsku (od 1977 r. w Koszalinie), Szczecinie, Warszawie, Wrocławiu i Zielonej Górze (APS 497/439 Organizacja gospodarki rybnej stan… 1964: 1–2). W latach 1968–1969 dokonano fuzji ZR Kraków[34] z CR w Krakowie, likwidując pierwsze z nich. Dzięki temu posunięciu krakowska „Centrala" uzyskała możliwości produkowania nowych asortymentów, głównie konserw (APS 497/589 Opinia ZGR dot… 1969: 6).

Koniec lat 60. XX w. naznaczony był silną potrzebą realizacji kolejnego wielkiego planu inwestycyjnego w branży rybnej. W tej materii chodziło o rzeczywiste zniwelowanie dysproporcji między połowami a produkcją i dystrybucją, co łączyło je nierozerwalnie z konsumpcją (Misztal 1978: 386). Jego beneficjentami miały być wszystkie przedsiębiorstwa znajdujące się pod egidą Zjednoczenia Gospodarki Rybnej, jednak podział środków już z założenia nie miał być identyczny dla każdego z podmiotów. W tym celu podzielono je na trzy grupy. Według stanu na listopad 1969 r. do pierwszej, określonej jako „przedsiębiorstwa preferowane do szybkiego rozwoju", włączono m.in. CR: Bydgoszcz, Bytom, Koszalin, Poznań i Warszawa; do drugiej, zdefiniowanej jako „przedsiębiorstwa o umiarkowanym tempie inwestowania", zaliczono CR: Gdynia, Kraków Łódź, Szczecin, Wrocław i Zielona Góra; do trzeciej, obejmującej „przedsiębiorstwa, w których nakłady inwestycyjne przeznaczone są tylko na odtworzenie majątku trwałego", nie zapisano żadnej z „Central". Na pytanie,

[33] W 1959 r. struktury handlu detalicznego w CR (razem było to Zjednoczenie CR oraz w o wiele mniejszym stopniu Morska Centrala Zaopatrzenia) tworzyło 461 sklepów.

[34] Zakłady Rybne w Krakowie w swoim profilu produkcji miały konserwy (z ryb morskich i słodkowodnych), ryby wędzone i marynaty. W 1968 r. łączna produkcja oscylowała na poziomie 2,5 tys. ton.

jak traktowano te z zakładów, które znalazły się poza listą, materiał źródłowy nie udziela jednoznacznej odpowiedzi (APS 497/441 Klasyfikacja przedsiębiorstw… 1969: 1–2). Takie podejście władz centralnych było związane z przyjętą pod koniec lat 60. XX w. polityką selektywnego rozwoju. Polegała ona na wspieraniu wyłącznie tych podmiotów, które zdaniem rządzących mogły mieć znaczący wpływ na rozwój kraju oraz na ewentualny wzrost eksportu (Koryś, Tymiński 2021: 164–165).

Początek lat 70. XX w. stworzył zupełnie nowe możliwości dla rozwoju przedsiębiorstwa i poprawy dostępności ryb i wytworzonych z nich wyrobów. Wówczas w całym kraju struktury „Centrali Rybnej" tworzyło 17 hurtowni wojewódzkich, 32 hurtownie rejonowe i 35 punktów hurtowo-detalicznych (APS 497/1577 Plany rozwoju sieci… 1972: 10). Sieć ta była stopniowo rozbudowywana, nie miało to jednak większego wpływu na dotychczasowy, zdecentralizowany model produkcji w „Centrali". Za utrzymaniem tego rozwiązania przemawiał fakt, że część z wyrobów nie mogła być transportowana. Dotyczyło to zwłaszcza wyrobów garmażeryjnych i ryb smażonych. W kwestii przesłanek związanych z lokalizacją zakładów przetwórczych chodziło głównie o to, aby znalazły się w takich miejscach, gdzie istniał łatwy dostęp do chłodni składowych (APS 497/593 Ogólna organizacja Central… 1963: 5). Podjęto próbę pewnej unifikacji struktury tych przedsiębiorstw[35]. Uruchomiono też nowe obiekty. Wśród najważniejszych można wskazać nową przetwórnię dla CR Wrocław (1971 r.) czy znajdującą się w końcowej fazie wyposażania garmażernię dla tego samego zakładu (APS 497/1785 Opracowanie studyjne pt… 1971: 110, 155).

Znaczna rozbudowa objąć miała sieć sklepów rybnych, które w oficjalnej dokumentacji nazywano „specjalistycznymi". Tylko w latach 1972–1975 planowano uruchomić 306 takich obiektów. Wówczas sieć handlu znajdująca się pod egidą „Centrali" składać się miała z 1616 sklepów (APS 497/1577 Plany rozwoju sieci… 1972: 2). Lata 70. XX w. przyniosły dynamiczny rozwój sieci restauracji, barów i smażalni ryb prowadzonych przez przedsiębiorstwo (APS 497/1719 Ośrodek naukowo-badawczy… 1975: 11–15)[36]. Tylko do 1975 r. udało się uruchomić

[35] Wszystkie podmioty tworzące CR na poziomie województw miały strukturę organizacyjną wysmukłą. Na czele stali dyrektorzy.

[36] Zgodnie z oficjalnym planami rozwoju CR wyróżniano następujące typy obiektów: 1. restauracje rybne – o bardzo wysokim standardzie usług, prowadzące produkcję gastronomiczną, serwujące oryginalnie podane dania z ryb i innych stworzeń morskich (kraby, krewetki, kalmary, raki itp.); do 1990 r. planowano uruchomienie 70 takich obiektów we wszystkich miastach wojewódzkich; 2. bary rybne – bistro – o wysokim standardzie usług, realizujące produkcję własną z możliwością serwowania alkoholu; miały ściśle kooperować z restauracjami lub działać samodzielnie; główna wytwórczość

10 nowych barów oraz sześć smażalni. Starano się, aby były to nowoczesne lokale o homogenicznym wystroju i odpowiednim wyposażeniu technicznym. To ostatnie miało być dostarczone przez NRD („Ascobloc") lub zakupione w RFN („Maschinenfabrik Kurt Neubauer"). Ich największym atutem miała być samoobsługa i możliwość obserwowania kucharzy przy pracy (APS 497/1585 Główne kierunki rozwoju gastronomii… 1975: 4 i n.)[37]. W dalszej perspektywie, do roku 1980, powstać miało kolejnych 30 tego typu obiektów (APS 497/1585 Główne kierunki rozwoju gastronomii… 1975: 10)[38].

Tabela 1. Struktura „Centrali Rybnej" z uwzględnieniem terytorium poszczególnych województw, które im podlegały od 1975 r.

Table 1. The structure of the "Centrala Rybna" including the territory of individual voivodeships that were subordinate to them after 1975

Oddział „Centrali"	**Podlegające województwa**	**Oddział „Centrali"**	**Podlegające województwa**
1	*2*	*3*	*4*
CR Białystok	białostockie, łomżyńskie	CR Opole	opolskie
CR Bydgoszcz	bydgoskie, toruńskie, włocławskie	CR Poznań	kaliskie, konińskie, leszczyńskie, poznańskie
CR Bytom	bielskie, częstochowskie, katowickie	CR Rzeszów	krośnieńskie, przemyskie, tarnobrzeskie, rzeszowskie
CR Gdynia	elbląskie, gdańskie	CR Słupsk (Koszalin)	koszalińskie, pilskie, słupskie
CR Kielce	kieleckie, radomskie	CR Szczecin	gorzowskie, szczecińskie

miała opierać się na półproduktach wytwarzanych w CR; do 1985 r. funkcjonować miało 50 tego typu obiektów; 3. sklepobary – zakłady prowadzące równolegle działalność handlową i żywienie zbiorowe; w teorii miały obracać wyłącznie produktami wysoko przetworzonymi bez ryb świeżych i mrożonych; w menu miały znaleźć się: 1–2 rodzaje zup rybnych, 2–3 rodzaje dań gorących oraz dodatki do dań głównych; planowano je rozmieścić w centrach handlowych miast powiatowych; 4. bary sezonowe – zlokalizowane głównie w miejscowościach z dużym ruchem turystycznym; miały serwować dania niewymagające dużych nakładów i wyspecjalizowanego personelu; ich liczbę uzależniano od natężenia ruchu turystycznego lub nawet warunków pogodowych; 5. inne formy gastronomii – smażalnie ryb i frytek; nie były to typowe zakłady prowadzone przez CR.

[37] Twórcy opracowania zaproponowali też wspólną nazwę dla sieci barów i sklepobarów. Wówczas stworzono nazwę „RYBAR" jako zbitkę wyrazów „ryba" (neon w kolorze niebieskim) i „bar" (neon w kolorze zielonym). Sklepobary miały łączyć w sobie działalność handlową i konsumpcyjną.

[38] Nie wiadomo, czy te plany udało się zrealizować.

1	*2*	*3*	*4*
CR Kraków	krakowskie, nowosądeckie, tarnowskie	CR Warszawa	ciechanowskie, ostrołęckie, płockie, siedleckie, warszawskie
CR Lublin	bialskopodlaskie, chełmskie, lubelskie, zamojskie	CR Wrocław	legnickie, wałbrzyskie, wrocławskie
CR Łódź	łódzkie, piotrkowskie, sieradzkie, skierniewickie	CR Zielona Góra	jeleniogórskie, zielonogórskie
CR Olsztyn	olsztyńskie, suwalskie		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APS 497/1579 Charakterystyka sieci… 1975: 13.

Momentem przełomowym w historii przedsiębiorstwa był rok 1975 i wprowadzona reforma terytorialna. W ZGR podjęto wówczas dyskusję o ewentualnej modyfikacji struktury „Centrali", jednak rozwiązanie to, jak szacowano, byłoby niezwykle kosztochłonne i czasochłonne. Wobec tych przesłanek zdecydowano wyłącznie o zmianie własności terytorialnych bez zwiększania liczby oddziałów przedsiębiorstwa. Modyfikacje w tej dziedzinie zaprezentowano w tabeli 1. Wprowadzona reforma terytorialna dla samych struktur „Centrali" miała przyczynić się do poprawienia dostępności ryb i przetworów rybnych. W większości przypadków wpłynęły na to zmniejszony zakres obsługiwanego terytorium, a w związku z tym mniejsza liczba ludności. Odwrotna sytuacja, gdzie oba wymienione powyżej wskaźniki wzrosły, dotyczyła CR w Bytomiu, Gdyni, Koszalinie, Olsztynie, Rzeszowie, Szczecinie i w bardzo niewielkim stopniu CR w Warszawie (APS 497/1579 Charakterystyka sieci… 1975: 29, 31, 35, 43, 51–52, 56; APS 497/1656 Charakterystyka sieci handlowej… 1975: 29, 31, 35, 41, 49–50, 54)[39].

[39] Dla CR w Bytomiu obsługiwany obszar wzrósł z 9,5 tys. km kw. do 16,6 tys. km kw., a ludność z 3910 tys. do 4927,9 tys. osób; dla CR w Gdyni obsługiwany obszar wzrósł z 11 tys. km kw. do 13,5 tys. km kw., a ludność z 1564 tys. do 1640,3 tys. osób; CR w Koszalinie obsługiwany obszar wzrósł z 18,1 tys. km kw. do 24,3 tys. km kw., a ludność z 837 tys. do 1195,4 tys. osób; CR w Olsztynie obsługiwany obszar wzrósł z 20,9 tys. km kw. do 22,8 tys. km kw., a ludność z 1013 tys. do 1067,1 tys. osób; CR w Rzeszowie obsługiwany obszar wzrósł z 18,6 tys. km kw. do 20,6 tys. km kw., a ludność z 1821 tys. do 1925,5 tys. osób; CR w Szczecinie obsługiwany obszar wzrósł z 12,8 tys. km kw. do 18,4 tys. km kw., a ludność z 955 tys. do 1270,1 tys.; CR w Warszawie obsługiwany obszar wzrósł z 29,95 tys. km kw. do 30 tys. km kw., przy spadku ludności z 3967 tys. do 3958,7 tys. osób.

Tabela 2. Wartość i stan zużycia środków trwałych majątku „Centrali Rybnej" w latach 1970–1989

Table 2. The value and state of consumption of fixed assets of the assets of "Centrala Rybna" in the years 1970–1989[40]

Rok	Wartość brutto		Umorzenia		Wartość netto	
	mln starych zł	proc.	mln starych zł	proc.	mln starych zł	proc.
1970	787,7	100,00	264,0	32,00	543,7	68,00
1975	1 189,2	100,00	371,6	31,30	817,6	68,70
1980	1 873,0	100,00	647,9	34,60	1 225,1	65,40
1985	7 872,5	100,00	2 856,6	36,30	5 015,9	63,70
1989	17 486	100,00	6 646	37,00	11 022	63,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mickiewicz, Łukasiewicz, Wołoszyk 1972: 212; Maj, Dutkiewicz, Ganowiak 1978: 262; Bykowski, Ganowiak, Krępa 1986: 401; Borowski, Bykowski, Dutkiewicz 1990: 372; Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 152.

Lata 80. XX w. przyniosły pewne próby zmian funkcjonowania „Centrali Rybnej". Wskutek odgórnych działań ZGR-u planowano stopniowe ograniczanie zatrudnienia, co wynikało prawdopodobnie z dążenia do ograniczenia stale rosnących kosztów działalności przedsiębiorstwa (APS 497/458 Przegląd struktury organizacyjnej… 1981: 60 i n.). Starano się też odejść od decentralizacji produkcji części z wyrobów, głównie marynat i garmażu, w kierunku umiejscowienia jej w kilku ośrodkach oraz późniejszej dystrybucji[41]. Zaopatrywanie sieci hurtowo-handlowej miało odbywać się na zasadzie przewożenia wyrobu gotowego między poszczególnymi oddziałami „Centrali" (APS 497/1582 Program rozbudowy… 1978: 6). Planowano dalszy rozwój sieci detalicznej i gastronomicznej. Podobnie wyglądały sprawy rozbudowy potencjału chłodniczego, który w docelowej formie miał zapewnić dostarczenie konsumentom wyrobów jak najwyższej jakości (Sójka, Kasprzyk 1986: 169). Wykonanie tych postulatów sprowadzało się do remontów istniejących obiektów oraz budowy nowych[42]. Ostateczny termin oddania nowych inwestycji określono na 1985 r., jednak wskutek pogarszającej się sytuacji gospodarczej PRL-u część z nich została uruchomiona po tym terminie lub ich otwarcie nie nastąpiło nigdy (APS 497/1584 Program rozwoju sieci… 1980: całość).

[40] Dane sprzed 1970 r. w oficjalnych periodykach statystycznych MIR nie zachowały się.

[41] Odejście od produkcji zdecentralizowanej było następstwem znacznego postępu technologicznego w dziedzinie wytwórczości tych grup asortymentowych.

[42] Starania o pozyskanie nowych lokali na potrzeby CR podjęto już w 1979 r.

Zgodnie z oficjalnymi sprawozdaniami struktury „Centrali Rybnej" na tle pozostałych przedsiębiorstw państwowych były najbardziej zaniedbane w całej gospodarce rybnej. Dotyczyło to zwłaszcza sfer umaszynowienia i stanu technicznego obiektów. Na lata 1985–1990 zaplanowano inwestycje o charakterze odtworzeniowym oraz takie, które miały przyczynić się do wzmocnienia wydolności „Centrali". Ich podstawowym celem miało być podniesienie wskaźnika efektywnego wykorzystania potencjału produkcyjnego[43]. W wypadku odtworzeń chodziło o remonty generalne lub wyposażenie w nowe maszyny i urządzenia (Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 152)[44]. Inwestycje głównie dotyczyły remontów i powiększenia powierzchni magazynowo-składowych, zwiększenia liczby sklepów oraz zakładów gastronomicznych. W pierwszym z obszarów największe niedobory dotyczyły CR w Opolu i CR w Szczecinie, które wykorzystywały magazyny wybudowane w latach 20. i 30. XX w. (APS 1065/117 Stan i program odbudowy… 1984: 58–59).

Produkcja i zaopatrzenie rynku przez sieć „Centrali Rybnej"

Ważnym elementem działalności PPH „Centrala Rybna" była produkcja w poszczególnych zakładach. Jak już wskazano, traktowano ją jako swoiste „uzupełnienie" całości masy towarowej na rynku ryb i przetworów. Zachowane materiały statystyczne pozwalają na jej prezentację w latach 1970–1989 (tabela 3). W perspektywie badanego okresu widać jednoznacznie, że udział „Central" w całokształcie produkcji stopniowo się zmniejszał, w 1985 r. osiągnął zaledwie jedną trzecią wartości z roku 1970. Trend ten w dalszych latach stopniowo się pogłębiał. Wynikało to głównie ze stale obniżającego się łącznego wolumenu produkcji i jednoczesnego zwiększania się udziału przedsiębiorstw o wyższym stopniu specjalizacji produkcji (PPDiUR, PPiUR, ZR). Po 1989 r. znaczący wpływ na ograniczenie roli CR w gospodarce rybnej miały licznie powstające przedsiębiorstwa prywatne.

Jak już wzmiankowano, krótko po zakończeniu II wojny światowej struktury „Centrali Rybnej" obok sieci dystrybucji rozpoczęły organizować produkcję. Ze względu na skalę zniszczeń i rabunku mienia nie cechowała się ona jednak znacznym zaawansowaniem technicznym. Zmiany w tej materii przyniósł dopiero proces odbudowy zniszczonych zakładów oraz ich stopniowe uprzemysłowienie.

[43] W 1983 r. wynosił on średnio 75,4%. W 1989 r. miał osiągnąć 91%.

[44] W 1989 r. najgorzej sytuacja przedstawiała się w kategorii maszyny i urządzenia techniczne (57,2%) oraz środki transportowe (53,8%). W przypadku budowli i budynków stopień zużycia wynosił 29%.

Tabela 3. Produkcja wykonana w „Centrali Rybnej" na tle całości dostaw rynkowych w ujęciu pięcioletnim

Table 3. Production in "Centrala Rybna" against the background of total market supplies over a five-year period

Rok	Dostawy rynkowe łącznie [t]	Produkcja „Centrali Rybnej" [t]	Udział „Centrali Rybnej" [proc.]
1970	187 994	19 991	26,17
1975	223 701	49 120	22,25
1980	266 329	52 873	14,09
1985	243 443	35 583	9,52
1989	.	16 930	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mickiewicz, Łukasiewicz, Wołoszyk 1972: 156; Maj, Dutkiewicz, Ganowiak 1978: 253; Bykowski, Ganowiak, Krępa 1986: 327; Borowski, Bykowski, Dutkiewicz 1990: 288; Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 108.

Według stanu na 1955 r. „Centrala" poza silnie rozwijanymi działami zajmującymi się marynowaniem, soleniem i wędzeniem ryb dostarczała na rynek bardzo niewiele produktów o wyższym stopniu przetworzenia. W tej materii nie pomogły nawet znaczne nakłady i realizowane inwestycje[45]. Potwierdzają to dane dotyczące wędzenia – tylko trzy zakłady rybne: w Gdyni, Gdańsku i Giżycku korzystały z tuneli wędzarniczych firmy „Kwaerner"[46]. W „Centrali" natomiast nie było ich wcale. Metoda produkcji opierała się na wykorzystaniu zwykłych pieców komorowych, w których wędzono wówczas głównie dorsze, śledzie, szproty i flądry (APS 497/82 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 60). Przy produkcji marynat nie było możliwości wytwarzania ich z surowca filetowanego. W tej dziedzinie ograniczenia obejmowały sam półprodukt – śledź solony, którego filetowanie było niemożliwe (APS 497/82 Studium rozwoju przemysłu… 1959: 25–26). W „Centrali" nie wytwarzano też konserw, co wynikało z braku odpowiednich linii produkcyjnych. Podobnie kształtowała się sytuacja w odniesieniu do wytwórczości galaret i ryb smażonych. Tutaj największymi ograniczeniami były brak linii przemysłowych oraz technologii umożliwiającej produkcję wyrobów o odpowiedniej trwałości.

[45] Dominowały głównie ręczne metody czyszczenia, patroszenia, odgardlania i filetowania ryb.

[46] W pozostałych zakładach stosowano wyłącznie wędzenie w piecach komorowych. Wówczas nawlekanie ryb na druty również wykonywano ręcznie.

Tabela. 4. Spożycie ryb, przetworów rybnych i innych organizmów wodnych w skali roku na jednego mieszkańca w ujęciu pięcioletnim [kg]

Table 4. Annual consumption of fish, fish products and other aquatic organisms per capita over a five year period[47]

Rok	Ogółem	w tym:						
		Ryby świeże i mrożone	Ryby słodkowodne	Filety	Ryby solone	Ryby wędzone	Konserwy i prezerwy	Marynaty i garmaż
1950	2,1	0,3	0,3	–	1,0	0,3	0,1	0,1
1955	2,6	0,3	0,4	0,1	1,1	0,4	0,1	0,2
1960	4,2	0,5	0,4	0,1	2,1	0,5	0,4	0,2
1965	4,7	0,9	0,4	0,2	1,6	0,7	0,7	0,2
1970	5,8	1,3	0,5	0,5	1,2	0,9	0,8	0,6
1975	6,6	1,0	0,6	0,8	1,0	1,0	1,3	0,9
1980	7,4	1,9	0,6	0,8	0,8	0,9	1,4	1,0
1985	6,9	1,7	0,5	1,0	0,7	0,8	1,3	0,9

Źródło: Borowski, Bykowski, Dutkiewicz 1989: 37.

Władze centralne stale dążyły do poprawienia zaopatrzenia rynku w surowiec rybny, co miało rzeczywiste przełożenie na wzrost konsumpcji ryb przez społeczeństwo. Wyrazem tego było stopniowe rozszerzanie asortymentu, ściśle powiązane z rozwojem floty dalekomorskiej, która znacząco zwiększała zasięg połowów, oraz wzmocnieniem floty bałtyckiej, co pozwoliło na lepsze wykorzystanie zasobów na tym akwenie. W efekcie konsumenci uzyskali możliwość nabywania towarów dotychczas niedostępnym na polskim rynku ryb. W procesie tym partycypowała również „Centrala". Przykładowo od 1960 r. rozpoczęto tam produkcję prezerw rybnych czerniaka a'la łosoś i krajanki rybnej[48]. Dalsze rozszerzenie wachlarza produkowanych wyrobów przypadało na drugą połowę lat 60. i lata 70.

Według stanu na 1965 r. struktury CR produkowały z ryb wędzonych piklinga, dorsza bez głowy i śledzia. W przypadku marynat były to śledzie opiekane w occie oraz dorsz opiekany w occie. W kategorii wyrobów garmażeryjnych wskazać można śledzia smażonego, dorsza smażonego, ryby w galarecie i jeden rodzaj sałatki rybnej (APS 497/593

[47] Dane za lata 1945–1949 w oficjalnych periodykach statystycznych MIR nie zachowały się. Podobnie sytuacja dotyczy danych za 1989 r.

[48] W dziedzinie produkowania tych dwóch asortymentów struktury CR borykały się z dużymi problemami natury technologicznej i higienicznej.

Ogólna organizacja Central… 1963: 18). Jednoznacznie widać tutaj duże ograniczenie wytwarzanego asortymentu. Największe zmiany w tej materii przyniosła „dekada Edwarda Gierka". W kwestii wędzenia pewnym *novum* było wprowadzenie do produkcji filetów z morszczuka, które dostarczano na rynek pod wdzięczną nazwą „Polędwica Bosmańska". Jako przykłady nowych wyrobów z ryb morskich za modelowe należy uznać marynaty w sosach majonezowych, marynaty w opakowaniach jednostkowych przeznaczone do bezpośredniej konsumpcji (CR Kraków) oraz marynaty opiekane z błękitka, ostroboka i szprota bałtyckiego (APS 497/1629 Rozwój przetwórstwa rybnego… 1979–1980: 17, 19)[49]. Część z „Central" trudniła się też wytwarzaniem rolmopsów (CR Kielce) czy klopsików rybnych (CR Katowice). Analogiczne posunięcia dotyczyły ryb słodkowodnych. W tej materii modelowy wydaje się przykład CR Kraków, która od początku lat 70. XX w. rozpoczęła wytwarzać tego rodzaju konserwy, skupiając się głównie na przetwarzaniu karpia (APS 497/589 Opinia ZGR dot… 1969: 11).

Ze względu na profil produkcji przedsiębiorstwa można podzielić na centrale o charakterze „wielozadaniowym", bardziej zaawansowane technicznie (Gdynia, Koszalin, Kraków, Poznań i Wrocław) oraz takie, w których wytwarzano głównie ryby wędzone, marynaty i garmaż, a wszelka inna produkcja (wyłączając poboczną) stanowiła o wiele mniejszy wolumen całości. Ważną obserwacją badawczą są zmiany asortymentowe wynikające głównie z osłabiającej się sytuacji gospodarczej PRL-u. Metodą na zaradzenie tym problemom było dostarczanie na rynek produktów o coraz niższym lub znikomym stopniu przetworzenia. Mowa tutaj o rybach patroszonych, które w szczytowym momencie przypadającym na 1988 r. stanowiły ponad 9% łącznej produkcji „Central" (Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 108). Ten sam problem dotyczył ryb solonych, których udział w łącznym wolumenie produkcji „Central" do 1982 r. nie przekraczał 6,5%. Według danych z 1989 r. wynosił on aż 14,8%. (Maj, Dutkiewicz, Ganowiak 1978: 201; Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 108). Podobna sytuacja dotyczyła produkcji określanej jako „pomocnicza". Polegała ona na wytwarzaniu mączki rybnej i do pewnego momentu pasz płynnych (tzw. pirosiloryb[50])

[49] Produkcja marynat o wyższym stopniu zaawansowania technicznego odbywała się przede wszystkim na liniach produkcyjnych pochodzących z importu, głównie z Zachodu.

[50] Pirosiloryb – jest to płynny paszowy hydrolizat białkowy. Produkuje się go z ryb całych lub z odpadów rybnych, które najpierw muszą zostać rozdrobnione, a następnie zakwaszone kwasem siarkowym lub solnym do pH 4–5. W celu utrwalenia dodaje się 1,3% pirosiarczynu sodowego. Potem następuje hydroliza pod wpływam własnych en-

(Szulecka i in. 2020: 323; Świątkiewicz 2020: 43). Wskutek niedoborów tych półproduktów wynikających z niemożności ich importowania struktury CR zostały zobligowane do wypełnienia luki powstałej w zaopatrzeniu. Według stanu z 1989 r. wytwórczość ta wynosiła 13,15% łącznego wolumenu produkcji.

Analizując produkcję poszczególnych asortymentów, należy stwierdzić, że w przypadku ryb patroszonych największa wytwórczość w badanym okresie dotyczyła CR Gdynia i CR Wrocław[51]. Wytwórczość filetów świeżych w strukturach „Centrali" do 1970 r. obejmowała bardzo niewielkie ilości tego asortymentu. Wynikało to prawdopodobnie z braku odpowiedniego wyposażenia technicznego (fileciarki). Sytuacja w tej materii zmieniła się w 1971 r., kiedy w ramach „Centrali Rybnej" w Warszawie uruchomiono przemysłową produkcję filetów (Maj, Kochanowski, Pietkiewicz 1973: 136–137; Maj, Dutkiewicz, Ganowiak 1978: 201)[52]. Realizowano ją nieprzerwanie do 1977 r., kiedy została najpierw znacząco ograniczona, a finalnie wygaszona[53]. Wzrost udziału w wytwórczości ryb solonych, przypadający zwłaszcza na czas po 1981 r., wynikał głównie z braku możliwości dostarczenia na rynek większych ilości towarów cechujących się wyższym stopniem przetworzenia. Wśród „Central" trudniących się taką wytwórczością wskazać można Gdynię, Koszalin, Łódź i Wrocław.

Struktury „Centrali Rybnej" najwięcej dostarczały na rynek ryb wędzonych. Był to produkt, którego wytworzenie nie wymagało (przynajmniej w teorii) wykorzystywania zawansowanych technologii i maszyn. W dziedzinie produkcji tego asortymentu najwyższe wyniki osiągały „Centrale" w Bytomiu, Gdyni, Koszalinie, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Warszawie i Wrocławiu. W produkcję marynat zaangażowane były niemal wszystkie oddziały przedsiębiorstwa. Najwyższy wolumen dotyczył jednak „Central" w Białymstoku, Krakowie, Warszawie i Wrocławiu. Podobnie było w przypadku garmażu, gdzie szczytowa produkcja cechowała zakłady w: Krakowie, Łodzi oraz Warszawie.

zymów w temp. około 40 st. C do stanu upłynnienia. Następnie należy odwirować tłuszcz. Na bazie pirosilorybu próbowano produkować pasze przeznaczone dla trzody chlewnej.

[51] W CR Gdynia produkcję ryb patroszonych rozpoczęto w 1975 r. W przypadku CR Wrocław produkcję rozpoczęto w 1973 r., a jej zakończenie przypadało na 1985 r.

[52] W szczytowym momencie przypadającym na 1975 r. CR Warszawa wyprodukowała 3162 t filetów.

[53] Wynikało to z przeniesienia całości produkcji filetów do przedsiębiorstw połowowych. Część z asortymentu była wytwarzana bezpośrednio na morzu (głównie flota dalekomorska).

Tabela 5. Produkcja wykonana w „Centrali Rybnej” w latach 1970–1989 w ujęciu szczegółowym [t]

Table 5. Production at “Centrala Rybna” in the years 1970–1989 in detail[54]

Asortyment ryb	Rok				
	1970	1975	1980	1985	1989
Patroszone	398	504	3848	1155	614
Filety	586	3162	2	16	7
Solone	206	1680	1817	3754	2504
Wędzone	10 966	22 430	22 238	15 117	5303
Konserwy	222	1705	1399	1144	1112
Marynaty	4903	10 863	15 730	8013	4120
Garmaż	2098	6782	6587	3740	1042
Produkty uboczne*	539	1994	1252	2471	2227
Pozostałe**	73	–	–	173	–

* – Produkty uboczne to głównie mączka rybna oraz pasze płynne (pirosiloryb)

** – Kategoria „pozostałe” obejmuje ryby słodkowodne dostarczane na rynek oraz niewielkie partie głowonogów (głównie kalmarów)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mickiewicz, Łukasiewicz, Wołoszyk 1972: 156; Maj, Dutkiewicz, Ganowiak 1978: 201; Bykowski, Ganowiak, Krępa 1986: 468; Borowski, Bykowski, Dutkiewicz 1990: 288; Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 108.

Tabela 6. Produkcja konserw rybnych w „Centrali Rybnej” z uwzględnieniem gatunku surowca w ujęciu pięcioletnim [t]

Table 6. Production of canned fish in “Centrala Rybna”, taking into account the type of raw material, over a five-year period[55]

Produkcja konserw wg gatunku surowca [t]	Rok				
	1970	1975	1980	1985	1989
Śledź	.	867	267	252	.
Dorsz	.	42	–	65	.
Makrela	.	37	2	–	.
Szprot	.	270	167	10	.
Plastugi	.	24	–	5	.
Sardynka	.	19	97	8	.
Mintaj	.	95	–	–	.
Słodkowodne	.	–	227	860	.
Inny*	.	185	137	23	.
SUMA	**.**	**1539**	**897**	**1223**	**111****

* – Sprawozdania nie wskazywały, co wchodziło w skład kategorii inne gatunki.

** – Sprawozdania Zrzeszenia Przedsiębiorstw Gospodarki Rybnej wykazują łączną produkcję konserw za okres do marca 1989 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mickiewicz, Łukasiewicz, Wołoszyk 1972: 156; Maj, Dutkiewicz, Ganowiak 1978: 201; Bykowski, Ganowiak, Krępa 1986: 468; Borowski, Bykowski, Dutkiewicz 1990: 288; Grzenia, Gustowska, Jasińska 1991: tab. 108; APS 1065/108 Sprawozdania statystyczne… 1989: 16.

[54] Dane sprzed 1967 r. w oficjalnych sprawozdaniach MIR nie zachowały się.

[55] Dane sprzed 1967 r. w oficjalnych sprawozdaniach MIR nie zachowały się.

Najwyższym współczynnikiem zaawansowania cechowała się produkcja konserw rybnych. W ramach struktur „Centrali" początkowo wykonywano ją w CR Kraków i Poznań. Od 1977 r., po uruchomieniu wydziału produkcji konserw, do grupy tej dołączyła CR we Wrocławiu (Maj, Siudziński, Popiel 1975: 170–171)[56]. Na tle całości wyrobów wytwarzanych w ramach struktur „Centrali Rybnej" konserwy stanowiły bardzo niewielki procent, stąd należy je traktować jako pewną formę uzupełnienia dostaw rynkowych. Dodatkowo oficjalne sprawozdania wytworzone przez ZGR nie wskazywały, czy produkcja dotyczyła wyłącznie konserw, czy przykładowo w ramach kategorii „inny" nie wytwarzano różnych rodzajów prezerw rybnych w puszkach.

Pomimo znacznego rozwoju polskiego przemysłu rybnego, w tym oddziałów „Centrali Rybnej", rynek stale borykał się z niedoborami niektórych asortymentów. Szczególnie często sytuacja ta dotyczyła konserw, których najwyższe spożycie, zdaniem samych „Central", przypadało na III i IV kwartał każdego roku. Konsumenci poszukiwali produktu wysokiej jakości, najlepiej w małych opakowaniach jednostkowych o masie maksymalnie 300 g[57]. W tej dziedzinie wielokrotnie dochodziło do absurdów dotyczących nabywania konserw przez „Centralę" od producentów. Struktury CR nie miały możliwości zamawiania takiego produktu, na który był popyt. W ramach kooperacji producenci przygotowywali specjalne „pakiety" zawierające konserwy cieszące się popularnością oraz te niemające uznania[58]. Dyrektorzy poszczególnych central postulowali też zwiększenie produkcji prezerw rybnych w postaci fileców lub koreczków. Wśród najbardziej popularnych konserw można wskazać „Paprykarz Szczeciński", szproty w oleju, szproty w pomidorach, sałatkę rybną „Gdańską", „Śledzia po Gdańsku", konserwy z makreli oraz „uszlachetnione" konserwy ze śledzia i szprota. Zainteresowaniem konsumentów nie cieszyły się natomiast konserwy z sardynki ze względu na „nie najlepsze walory smakowe" (APS 497/1713 Produkcja i dystrybucja… 1977: całość)[59].

[56] W 1973 r. podjęto próbę wytwarzania konserw w CR Warszawa. Jej efektem było dostarczenie na rynek tony wyrobu. Później takich starań nie podejmowano.

[57] Sytuacja ta nie dotyczyła wsi, gdzie poszukiwano głównie konserw o dużej gramaturze (pow. 500 g).

[58] Część z dostarczanego asortymentu była nieznana nawet pracownikom „Centrali", stąd postulowano wprowadzenie partii próbnych.

[59] W tym przypadku mogło chodzić o zwiększenie produkcji prezerw rybnych ze szprota i śledzia. Modelowym przykładem takiego produktu były wytwarzane na podstawie technologii pozyskanej ze Szwecji przez PPiUR „Koga" w Helu – „Anchovis Helskie". Szerzej na ten temat: M. Kubicki, *„Regionalny" produkt ze szprotów bałtyckich, czyli historia prezerwy rybnej „Anchovis Helskie"*, „Zapiski Puckie" 2024, nr 23, s. 112–126.

Zachowane dane z lat 1975–1985 pozwalają na prezentację absurdów cechujących gospodarkę PRL. Mowa tutaj o produkcji konserw ze śledzia i w mniejszym stopniu ze szprota. Były to gatunki ryb o bardzo niskiej wartości rynkowej, stąd transportowanie tego rodzaju surowca z północy na południe Polski powodowało znaczący wzrost kosztów wytworzenia wyrobu finalnego. Inaczej przedstawiała się sprawa konserw produkowanych z dorsza. Był to gatunek bardzo ceniony przez konsumentów. Pomimo tych przesłanek CR nie przetwarzała go zbyt dużo. W odniesieniu do makreli, sardynki i mintaja wytwarzanie tego asortymentu wiązało się z łowieniem przez polską flotę dalekomorską (APS 497/1770 Analiza opłacalności… 1970: całość). Była to też pewna forma wykorzystania do produkcji surowca, który był dla trawlerów dostępny, ale nie cieszył się uznaniem wśród konsumentów[60]. Po 1980 r. „Centrale" produkujące konserwy skupiły się bardziej na realizacji produkcji z ryb słodkowodnych. Było to posunięcie słuszne, gdyż zagospodarowywało zasoby dostępne w skali regionalnej. Obok tego aspektu starano się zwiększyć konsumpcję tych gatunków ryb poprzez jej „uatrakcyjnienie" lub „uszlachetnienie".

Zakończenie

Koniec lat 80. XX w. nie zwiastował tego, co miało się wydarzyć w gospodarce rybnej po 1989 r. Na podstawie ustawy o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych z lipca 1990 r. (DzU 1990: 695–700). rozpoczęto przygotowywać struktury „Centrali" do zmian natury własnościowej. Biorąc pod uwagę słaby stan techniczny przedsiębiorstwa oraz jego niską rentowność, w większości przypadków zdecydowano się na prywatyzację likwidacyjną. Pewną formą przedłużenia agonii CR było skupienie się na działalności hurtowej i handlu detalicznym przy jednoczesnym wstrzymaniu produkcji. Taką decyzję podjęto już 31 sierpnia 1989 r. w CR Bytom[61]. Braki w materiale źródłowym uniemożliwiają stwierdzenie, czy pozostałe oddziały również poszły tą drogą. Efektem ograniczenia działalności przy jednoczesnym rozkwicie prywatnych przedsiębiorstw w branży rybnej była utrata przez „Centralę" pozycji monopolisty w dziedzinie hurtu i handlu rybami (Szostak, Kuzebski, Aguirre 1998: 71).

[60] Przykładowo część z gatunków poławianej makreli (np. Makrela kolias) czy sardynkę przeznaczano na mączkę rybną jeszcze na łowisku. Sam import sardynki do Polski był mało opłacalny, jednak zdarzały się sytuacje, że surowiec ten był sprowadzany w formie mrożonej.

[61] Było to logiczne posunięcie, które gwarantowało znaczące obniżenie kosztów. Problemem pozostał jednak brak „elastyczności" poszczególnych „Central", które miały problemy z konkurowaniem z prywatnymi przedsiębiorstwami.

Jako pierwsze zlikwidowane zostały CR Rzeszów (proces rozpoczął się 15 lipca 1992 r.) oraz CR Kraków (proces rozpoczął się 1 września 1992 r.) (Grzenia, Gustowska, Makowiecka 1994: 100; Grzenia, Gustowska, Makowiecka 1995: 81–82). W tym samym roku dawna CR w Poznaniu zmieniła nazwę na PPH „Marinus" Sp. z o.o. (*Przedsiębiorstwo Produkcyjno*… 2023: b.p.; *Lisner*… 2023: b.p.; Grzenia, Gustowska, Makowiecka 1995: 81–82)[62]. W następnym roku likwidacja rozpoczęła się w CR Gdynia, Lublin, Olsztyn i Koszalin (*Wykaz informacji*… 2007: 26)[63]. Infrastruktura „Centrali Rybnej" w Szczecinie została nabyta przez spółkę z kapitałem niemieckim „Stephen & Söhne" Sp. z o.o. (*Historia ulicy*… 2023: b.p.; Grzenia, Kuzebski, Makowiecka 1998: 74)[64]. Kolejną część oddziałów „Centrali Rybnej" postawiono w stan likwidacji w 1994 r. W takiej sytuacji znalazły się wówczas CR Białystok, Warszawa, Wrocław i Zielona Góra (Grzenia, Kuzebski, Makowiecka 1998: 74; Grzenia, Kuzebski, Makowiecka 1998: 67). Jako ostatnie swoją działalność zakończyły CR Bytom (1996 r.), Opole (1996 r.), Bydgoszcz (1998 r.), Kielce (1998 r.) i Łódź (1998 r.) (Grzenia, Makowiecka, Wołoszyk 1998: 74). Pewnym ewenementem epoki transformacji było powołanie lub – co bardziej trafne – wydzielenie ze struktur CR w Bytomiu jej oddziału w Zabrzu. Funkcjonował on jako CR Zabrze w latach 1993–2008, kiedy został ostatecznie postawiony w stan likwidacji (*Bazy zlikwidowanych*… 2023: b.p.).

Dynamiczny rozwój polskiego rybołówstwa po zakończeniu II wojny światowej wymagał stworzenia sprawnego systemu dystrybucji ryb i przetworów. Właśnie do tego celu powołano wielozadaniowy podmiot działający w skali ogólnokrajowej, jakim była „Centrala Rybna". Jego struktury hurtowe, spedycyjne i handlowo-detaliczne wraz z „przetwórstwem pomocniczym" były bardzo istotnymi elementami gospodarki PRL. Istnienie „Centrali Rybnej" pozwalało na zachowanie w większym lub mniejszym stopniu ciągłości łańcucha dostaw, według zasady „od łowiska do półmiska". Jako monopolista „Centrala" w znacznym stopniu wpływała na wzrost konsumpcji ryb i przetworów rybnych w społeczeństwie, wydatnie zwiększając ich dostępność. Rozbudowa sieci przedsiębiorstwa miała przyczynić się do polepszenia cykliczności dostaw, co biorąc pod uwagę specyfikę rybołówstwa i samej gospodarki PRL-u, nie stanowiło łatwego zadania. Niewątpliwie pozytywną stroną jej istnienia było wprowadzanie na rynek nowych asortymentów produktów, dotych-

[62] Prawdopodobnie CR Poznań została sprzedana lub przekształcona w spółkę bez opcji sprzedaży. W 1994 r. została kupiona przez znanego producenta wyrobów z ryb, spółkę „Lisner".

[63] CR w Koszalinie zlikwidowano do 2007 r.

[64] W 1996 r. spółkę postawiono w stan upadłości. Proces zakończył się w 2002 r.

czas nieznanych konsumentom, które cieszyły się dużym uznaniem. Pomimo poniesionych nakładów to wzorcowe przedsiębiorstwo miało wiele mankamentów, do najważniejszych należały: brak elastyczności, słabe warunki lokalowe oraz ograniczone umaszynowienie, wynikające głównie z innych priorytetów rozwoju w branży rybnej. Upadek PRL-u i zmiana systemu na gospodarkę rynkową obnażyły wszystkie słabości strukturalne „Centrali Rybnej". Zderzenie z elastycznymi, prywatnymi podmiotami spowodowało, że niemal wszystkie oddziały tworzące to rozbudowane przedsiębiorstwo upadły do końca lat 90. XX w.

Literatura

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Szczecinie (APS)

1065/108, Sprawozdanie statystyczne z działalności Zrzeszenia za m-c I–III 1989 (Sprawozdania statystyczne).

1065/117, Stan i program odbudowy zaplecza lądowego rybołówstwa morskiego w latach 1985–1990 (Stan i program odbudowy).

1065/124, Gospodarka rybna w latach 1945–1984 – synteza (Gospodarka rybna).

Archiwum Państwowe w Szczecinie Oddział w Białej Górze (APS)

497/22, Plan perspektywiczny rozwoju gospodarki rybnej w latach 1956–1975 (Plan perspektywiczny rozwoju).

497/23, Plan rozwoju rybołówstwa i przetwórstwa rybnego na lata 1959–1965 (Plan rozwoju rybołówstwa).

497/74, Studium rozwoju przemysłu przetwórstwa rybnego na lata 1961–1975 (Studium rozwoju przemysłu).

497/75, Perspektywiczny plan rozwoju przemysłu i handlu rybnego na lata 1961–1980 (Perspektywiczny plan).

497/82, Studium rozwoju obrotu rybnego i przetwórstwa pomocniczego w latach 1945–1958 i plany do roku 1975 (Studium rozwoju obrotu).

497/210, Organizacja jednostek podległych ZGR (Organizacja jednostek podległych).

497/228, Część opisowa do 5-letniego planu produkcji Zjednoczenia CR na lata 1961–1965 (Część opisowa do 5-letniego).

497/439, Organizacja gospodarki rybnej stan na dz. 31 XII 1964 (Organizacja gospodarki rybnej stan).

497/441, Klasyfikacja przedsiębiorstw gospodarki rybnej pod kątem tempa rozwoju (Klasyfikacja przedsiębiorstw).

497/456, J. Baj, *Organizacja gospodarki rybnej w 35-lecie PRL – opracowanie* [referat] (Organizacja gospodarki rybnej).

497/458, Przegląd struktury organizacyjnej przedsiębiorstw zgrupowanych z ZGR (Przegląd struktury organizacyjnej).

497/538, Statuty i struktury organizacyjne przedsiębiorstw. Likwidacja ZZR RPPRM, Centrali Rybnej – Centrali Handlowej (Statuty i struktury).

497/589, Opinia ZGR dot. ewentualnego połączenia Zakładów Rybnych i Centrali Rybnej w Krakowie w jedno przedsiębiorstwo (Opinia ZGR dot.).

497/593, Ogólna organizacja Central Rybnych zgrupowanych z ZGR – zasady (Ogólna organizacja Central).
497/1577, Plany rozwoju sieci specjalistycznych sklepów rybnych na lata 1972–1975, Aktualny stan sieci hurtowej handlu rybnego (Plany rozwoju sieci).
497/1579, Charakterystyka sieci handlowej Central Rybnych (Charakterystyka sieci).
497/1582, Program rozbudowy zaplecza przetwórstwa i obrotu do 1990 roku (Program rozbudowy).
597/1584, Program rozwoju sieci detalicznej i gastronomicznej w woj. koszalińskim, pilskim i słupskim na lata 1981–1985 (Program rozwoju sieci).
497/1585, Główne kierunki rozwoju gastronomii rybnej w ramach ZGR w latach 1976–1980 (Główne kierunki rozwoju gastronomii).
497/1629, Rozwój przetwórstwa rybnego i łańcucha chłodniczego, obrotu towarowego i gastronomii rybnej do 1990 r. (Rozwój przetwórstwa rybnego).
497/1656, Charakterystyka sieci handlowej Central Rybnych w ramach nowego podziału administracyjnego kraju (Charakterystyka sieci handlowej).
497/1713, Produkcja i dystrybucja konserw rybnych wg opinii Central Rybnych (Produkcja i dystrybucja).
497/1719, Ośrodek naukowo-badawczy handlu rybnego w Szczecinie, K. Bielowska, *Program rozwoju gastronomii rybnej z uwzględnieniem koncepcji powtarzalnych sklepów-barów rybnych*, Warszawa 1975 (Ośrodek naukowo-badawczy).
497/1770, Analiza opłacalności produkcji konserw z sardynek w oleju jako produkcji antyimportowej (Analiza opłacalności).
497/1785, Opracowanie studyjne pt. *Analiza mocy produkcyjnych przedsiębiorstw ZGR w zakresie produkcji wyrobów krótkotrwałych*, cz. 1 (Opracowanie studyjne pt.).

Opracowania statystyczne

Borowski W., Bykowski P., Dutkiewicz D., 1989, *Morska gospodarka rybna PRL 1945–1985*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia.
Borowski W., Bykowski P., Dutkiewicz D., 1990, *Gospodarka rybna w latach 1983–1985*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 49.
Bykowski P., Ganowiak H., Krępa J., 1986, *Gospodarka rybna w latach 1979–1981*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały", Seria E, nr 47.
Grzenia J., Gustowska M., Jasińska T., 1991, *Gospodarka rybna w latach 1986–1989*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia.
Grzenia J., Gustowska M., Jasińska T., 1996, *Gospodarka rybna w latach 1992–1994*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 53.
Grzenia J., Gustowska M., Makowiecka E., 1994, *Gospodarka rybna w latach 1990–1992*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 50.
Grzenia J., Gustowska M., Makowiecka E., 1995, *Gospodarka rybna w latach 1991–1993*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 52.
Grzenia J., Kuzebski E., Makowiecka E., 1998, *Gospodarka rybna w latach 1993–1995*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 56.
Grzenia J., Makowiecka E., Wołoszyk H., 1998, *Gospodarka rybna w latach 1994–1996*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 57.
Maj R., Dutkiewicz D., Ganowiak H., 1978, *Gospodarka rybna w latach 1973–1975. Materiały do badań*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 35.
Maj R., Kochanowski J., Pietkiewicz J., 1973, *Gospodarka rybna w latach 1969–1971. Materiały do badań*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR" Seria E, nr 24.

Maj R., Siudziński K., Popiel J., 1975, *Gospodarka rybna w latach 1971–1973. Materiały do badań*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 29.

Mickiewicz S., Łukasiewicz B., Wołoszyk H., 1972, *Gospodarka rybna w latach 1968–1970. Materiały do badań*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 21.

Szostak S., Kuzebski E., Augirre G., 1998, *Rybołówstwo polskie 1996*, Morski Instytut Rybacki, Gdynia, „Studia i Materiały MIR", Seria E, nr 55.

Akty normatywne

Ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych z dnia 13 VII 1990 r. DzU 1990, nr 51, poz. 298.

Opracowania ogólne

Koryś P., Tymiński M., 2021, *Zmarnowana dekada? Ekspansja inwestycyjna lat siedemdziesiątych XX wieku na tle polityki gospodarczej w okresie PRL*, „Dzieje Najnowsze", R. LIII.

Kubicki M., 2024, *„Regionalny" produkt ze szprotów bałtyckich, czyli historia prezerwy rybnej „Anchovis Helskie"*, „Zapiski Puckie", nr 23.

Misztal Z., 1978, *Gospodarka morska w Polsce w latach 1945–1975*, Gdańsk.

Sójka Z., Kasprzyk Z., 1986, *Polska polityka morska*, Gdańsk.

Strąk W.G., 1996, *Kronika Polski na Morzu 1918–1989*, Warszawa–Olsztyn.

Tucholska K., 2022, *Narodziny Przedsiębiorstw Połowów i Usług Rybackich na polskim wybrzeżu Morza Bałtyckiego*, „Zapiski Puckie", nr 21.

Szulecka O., Bykowski P., Pawlikowski B., Karnicki Z., 2020, *Kodeks dobrych praktyk w przetwórstwie ryb*, Gdynia.

Świątkiewicz M., 2020, *Badania nad wartością pokarmową krajowych źródeł białka i ich przydatnością w żywieniu świń* [w:] *Chów i hodowla zwierząt gospodarskich na przestrzeni 70 lat – problemy i wyzwania*, red. S. Świątkiewicz, Kraków.

Wykaz informacji o aktach przedsiębiorstw zlikwidowanych. Stan na dzień 1 V 2007 r.

Strony internetowe

Bazy zlikwidowanych lub przekształconych zakładów pracy, https://tiny.pl/dt2ht (dostęp: 27.10.2023).

Historia ulicy i jej dzień dzisiejszy, http://swiatowy.org/bilety/historia/energetykow.html (dostęp: 27.10.2023).

Lisner, https://pl.wikipedia.org/wiki/Lisner (dostęp: 27.10.2023).

Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe „Centrala Rybna" („Marinus") w Poznaniu, https://tiny.pl/dt2hc (dostęp: 27.10.2023).

The "Centrala Rybna" enterprise in the years 1945–1989. A contribution to research

Abstract

After Poland regained free access to the Baltic Sea after the end of World War II, it was possible to exploit the fishing grounds in this area. For this purpose, from 1945, the communist authorities dynamically developed fishing, processing, and distribution of

fish and fish products. One of the elements of this system was the structures of the multi-purpose, monopolistic enterprise "Centrala Rybna", discussed in this two-part article. The first one talks about the history of its establishment and the structural changes that affected "Centrala". In addition to the presentation of the structure, emphasis was placed on the territorial scope of the company's activities, which became especially visible after the territorial reform of 1975. Some of the investments were also presented, the main purpose of which was to expand the entity's operations or replace incomplete fixed assets. It ends with a presentation of the company's privatization process. The second part of the text discusses issues related to its actual effectiveness, showing the production volume against the background of all market supplies, the impact of the "Centrala" on the increase in the consumption of fish and marine organisms, and the range of individual products with particular emphasis on the most technologically advanced canned fish production.

Key words: fish economy of the Polish People's Republic, Baltic fishery, "Centrala Rybna", fish distribution